

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ: РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

ПЕТРО ЄЩЕНКО,

доктор економічних наук, професор, науковий консультант відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України, Київ

Робітничий клас України в обіймах сучасного Левіафана

Рабочий класс современной Украины / Под ред.
А.Г.Арсенко. — Киев: Институт социологии НАН
Украины, 2017. — 318 с.

Чи достатньо добре ми знаємо і наскільки глибоко розуміємо, що являє собою промисловий робітничий клас в Україні на зламі тисячоліть у результаті переходу від соціалізму до капіталізму та проведення неоліберальних ринкових реформ? Як перевірити себе, розширити свої пізнання за змінених умов і новітніх комп'ютерних, інформаційних комунікативних та інших високих технологій?

Здавалося б, нема нічого простішого. Треба відкрити відповідний сайт в інтернеті, й одержиш усі відомості з даного питання. Однак офіційна статистика в Україні відмовилася від використання самої категорії “робітники”. Щоправда, є інформація про домогосподарства і розподіл найманих працівників за видами економічної діяльності з урахуванням їхньої статі, віку та регіону проживання. У цьому контексті звернення до даної проблеми видається своєчасним і виправданим, що і зробили науковці Інституту соціології НАН України, підготувавши монографію “Робітничий клас сучасної України”.

Авторському колективові вдалося створити наукову працю, призначену як для вчених-суспільствознавців і менеджерів — управлінців різних рівнів, так і для широкого кола читачів. У вступі, дев'яти розділах і висновках книги опрацьовано значний обсяг наукової літератури, в тому числі іноземної, мало відомої українській науковій спільноті, використано великий масив статистичного матеріалу й результатів соціологічних опитувань, включно з першим Всеукраїнським опитування робітників, проведеним авторами спільно із Центром соціальних і маркетингових досліджень SOCIS. Це дало змогу глибоко розглянути багатоманітні грані робітничого класу, праці та трудових відносин в Україні й сучасному світі. Важливо, що строгий науковий підхід не заважає популярності його викладу.

У книзі проаналізовано багато наукових соціально-економічних теорій минулого і нинішнього століть. Заслугує на увагу структура твору: автори розпочинають із трансформації праці й соціально-трудова відносин на зламі століть; потім беруться до аналізу становища робітничого класу в соціально-економічній структурі українського суспільства; досліджують колективно-договірне регулювання соціально-трудова відносин, якість життя і трудові цінності українських робітників, їхнє ставлення до ринкової економіки, класову і політичну свідомість. Такий підхід дає змогу, по-перше, виявити зміни у становищі робітничого класу в соціально-економічній структурі українського суспільства і, по-друге, висвітлити всі невпинно загострювані суперечності між працею і капіталом у результаті так званої народної приватизації та “транзиту” України від соціалізму до капіталізму.

У своїх підходах до дослідження окреслених проблем автори спираються на принципи історичного матеріалізму, розглядаючи еволюцію в тісному зв'язку із процесами, що відбуваються в сучасному світі. Така методологічна платформа вможливила обґрунтування ними положення про те, що технологічні зміни, підвищення ринкової конкуренції й залучення до складу робочої сили вагомої частини жінок і мігрантів у глобальній економіці суттєво вплинули на природу праці у ХХІ столітті. Унаслідок змін, що відбуваються, у світовому виробництві склалися два протилежні сектори зайнятості: інноваційний та “маргінальний”. Перший сприяє підвищенню продуктивності праці, впровадженню інновацій, одержанню адекватної зарплати. Другий сектор характеризується незначними інноваціями, скороченням витрат на робочу силу, переважно шляхом зниження зарплати, небезпечними й неприємними умовами праці тощо (с. 27–28).

Грамотно і результативно, з мого погляду, проведено аналіз переходу західних країн від кейнсіанства до неолібералізму після приходу до влади 1979 року Маргарет Тетчер у Великій Британії та 1980 року Рональда Рейгана у США. Це спричинило докорінну зміну конфігурації соціально-економічної політики в Новому і Старому світі. Насадження гнучких ринків робочої сили призвело до скорочення питомої ваги постійної зайнятості та збільшення тимчасової або неповної, що значною мірою послабило колективно-договірні позиції робітників з питань зарплати й інших умов праці. У результаті частка зарплати у ВВП США і країн Західної Європи від 1981 року набула знижувальної тенденції (с. 20–21; 104–105; 114–115).

Для розуміння авторської концепції важливо зазначити, що особливе місце в монографії відведено поняттям “робітничий клас”, “пролетаріат”, “клас найманих працівників”, “прекаріат”. До робітничого класу автори відносять найманих працівників, зайнятих у матеріальному виробництві переважно фізичною працею (кваліфікованою і некваліфікованою), які не мають власності на засоби виробництва, живуть на заробітну плату і не виконують ані управлінських, ані контролювальних функцій (с. 7). У контексті аналізу співвідношення понять автори справедливо включають у клас найманих працівників ту частину пролетаріату, що зайнята як фізичною працею у промисловості, сільському господарстві, торгівлі, так і розумовою працею у виробничій та невиробничій сферах. У книзі підтверджується думка, згідно з якою класоутворювальною ознакою, що зумовлює, зрештою, й усі інші відмінності між класами, є відношення людей до засобів виробництва, тобто відносини власності (с. 51–53). За всієї конструктивності застосованої у праці методології для подальшого вивчення робітничого класу і класу найманих працівників загалом за сучасних умов формування мережевого суспільства і цифрової економіки підхід варто було б розширити. Реалії полягають у тому, що соціальна структура нинішнього суспільства суттєво ускладнилася, і це потребує переосмислення класоутворювальних ознак. Таким чином, передбачається застосування комплексного (інтегрального) підходу не тільки в соціології, а й в інших суспільних науках до різноманітних трансформацій, що відбуваються нині в усіх сферах сучасного життя.

Однією з найважливіших, а можливо, й найважливішою проблемою дослідження для нашого суспільства є колективно-договірне регулювання соціально-трудова відносин. Опрацювавши величезний масив наукової літератури, а також положення колективних угод у США, Великій Британії та інших країнах, автори аргументовано доводять, що стан трудових відносин на рівні підприємств, галузей економіки та країни справляють вирішальний вплив на рівень життя і забезпечення основних прав людини у сфері праці.

Важливу роль у тиску на “капітанів індустрії” у Старому Світі відіграють профспілки, зокрема через страйковий рух. Останній виконує подвійну функцію: досягнення конкретних цілей у боротьбі з капіталом і приборкання в цілому жаги наживи капіталістів. Водночас показано, що чим нижчою є щільність членства в профспілках у країні, тим вищою є в ній соціально-економічна нерівність та глибшою прірва у доходах між “клубом обраних” і рештою населення. Цю залежність добре унаочнено на прикладі зашкалювання диференціації в доходах в Україні, де чисельність профспілок значно скоротилася. крім того, деякі профспілки як інститути соціального захисту трудящих у нашій країні не виконують своїх функцій.

У монографії, аби одержати комплексну оцінку добробуту людини і суспільства загалом, розглядається таке поняття, як якість життя. У ньому не без підстави вбачається система прийнятих, досягнутих і бажаних соціальних стандартів життя суспільства, соціальної групи чи окремої людини на конкретному історичному етапі розвитку суспільства. Проведений авторами аналіз у книзі переконливо показує читачеві згубність привати-

зації загальнонародної власності, що зумовила деіндустріалізацію економіки та зміну структури робочої сили українського суспільства, падіння життєвого рівня, погіршення здоров'я людей, скорочення тривалості життя. Цілком виправданим, певен, є неприйняття продовження неоліберального курсу й подальшої деіндустріалізації та примітивізації виробництва. У цьому зв'язку автори говорять про необхідність підвищення ролі й активності нашої держави в революційних проривах у сфері науки і технологій. Останнє не викликає заперечень, але як цього досягти, у праці навіть не згадують.

Однією з центральних проблем у житті сучасного суспільства є взаємодія економіки й держави. Діяльність приватного капіталу тепер цілком підтримується державою. Ця тенденція не нова. Англійський філософ Т.Гобс у своїй знаменитій книзі про політику і політиків, які представляють владу, назвав державу “Левіафаном”, маючи на увазі біблійне морське чудовисько. Цей образ учений використовував, щоб показати ту могутню роль влади, яку вона відіграє в житті людського суспільства. Ця роль за нинішніх умов багаторазово зросла, а в Україні обернулася побудовою “капіталізму для своїх”. У монографії показано, як ринково-капіталістичні трансформації спричинилися до різкої соціальної поляризації суспільства й перетворили український робітничий клас на власника лишень своєї робочої сили.

Наскільки завдання, поставлене авторами, виявилось реалізованим — судити читачам. Але те, що цей колективний пошук шляхів виходу нашої країни з кризи кардинально відрізняється від рецептів проповідників ринкового романтизму й наївної віри в те, що “закордон нам допоможе”, без сумніву, викличе неабиякий інтерес і палкі дискусії.

Монографія “Робітничий клас сучасної України” є вагомим внеском у розв'язання проблеми наукового пізнання робітничого класу нашої країни. Теоретичні аргументи, пропозиції та висновки, по-перше, допоможуть читачеві розібратися у справжньому, а не спотвореному неоліберальною доктриною і брехливими коментарями апологетів капіталізму становищі робітничого класу в Україні, що склалося в результаті багаторічних ринкових реформ. І, по-друге, вони становлять інтерес для соціологічної науки і неодмінно мають використовуватися в організаційно-управлінських діях інститутів української влади.

Матеріал отримано 10.07.2018